

Een gezonde democratie biedt ruimte aan verschillende ideeën, waarden en belangen, en beschermt de minderheid tegen de tirannie van de meerderheid. Een democratie is hiermee per definitie complex. De neiging bestaat in de politiek, met name bij machtselites, om deze complexiteit te reduceren. De *civil society* heeft een belangrijke rol om de diversiteit van de samenleving te beschermen. Daarmee is het de hoeder van belangrijke Europese waarden als democratie, vrijheid en rechtvaardigheid.

Door Ringo Ossewaarde

De *civil society* als waakhond van diversiteit

Voor veel Nederlanders is de hedendaagse wereld complex en ongrijpbaar. Grenzen, van landen, van financiële markten, van taal, van het recht, lijken te vervagen; verworven rechten en zekerheden dreigen verloren te gaan en te worden vervangen door eigen verantwoordelijkheden en eigen risico's. Zoals elders betoogd meen ik echter dat de Nederlandse samenleving niet meer complex of dynamisch is dan elders (Ossewaarde, 2013a). Ook is zij niet fundamenteel complexer

dan de wereld van bijvoorbeeld een eeuw geleden. Die wereld werd net zo goed gekenmerkt door verandering, crises, kleinburgerlijkheid, verval, technologische revoluties en terreur.

Wel is het zo dat wat men de 'ontworteling van identiteiten' zou kunnen noemen tegenwoordig is geradicaliseerd. De intellectuele en morele wortels, en de gedeelde Europese waarden, waaruit burgers hun identiteit kunnen vormen, dreigen te worden weggevaagd in de storm der

Beeld / Herman Wouters

verandering. De bronnen waaruit deze waarden voortkomen zoals het rooms-katholicisme, de renaissance het humanisme en calvinisme zijn steeds verder uit beeld zijn geraakt. In dit artikel betoog ik dat het maatschappelijk middenveld van groot belang is voor de herontdekking van deze gedeelde waarden.

Maatschappelijk middenveld

Ik definieer het maatschappelijk middenveld als de publieke ruimte waar mensen samen komen in organisaties, bewegingen en verbanden. Een belangrijke taak van het maatschappelijk middenveld is om te strijden voor de vrijheid om verschillende, en gedeelde, waarden te ontwikkelen. Daar komt in een democratische samenleving bij dat het middenveld zich dient te verzetten tegen die machten en krachten die deze vrije ruimte proberen te beperken. De kern van het maatschappelijk middenveld is daarmee kritiek op, verzet tegen, en bevrijding van deze machten.

Protestbewegingen zijn hierbij cruciaal: groepen die de concentratie van macht problematiseren. Neem bijvoorbeeld de *New Left* beweging

‘Een ideologie is een dominant paradigma waarmee de wereld inzichtelijk en beheersbaar wordt, zodat de wereld valt te organiseren, in overeenstemming met het dominante paradigma’

– een verzamelnaam voor groepen en individuen die zich vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw afscheidten van de gevestigde linkse en sociaal-democratische politieke partijen. Deze beweging

‘Politiek’

Hoewel de Nederlandse taal vele woorden kent die op het eerste gezicht complex lijken maar dit uiteindelijk niet zijn, bestaan er misschien nog wel meer woorden en begrippen waarbij het tegenovergestelde het geval is. Dit zijn alledaagse begrippen die zonder problemen in het dagelijkse taalgebruik aan bod komen, maar waarvan de betekenis ingewikkelder blijkt te zijn dan verwacht. Probeer bijvoorbeeld de volgende vraag in zijn volledigheid te beantwoorden: wat is politiek? Sommigen zullen hierop antwoorden dat politiek hetzelfde is als macht, anderen zien politiek vooral als de verdeling van goederen en dichtten het daarmee een economische rol toe. Geen van deze antwoorden is echter volledig. Maar wat is politiek dan wel?

Ons gebruik van het woord politiek stamt af van het Oudgriekse *polis* of *politeia*, maar de wijze waarop het begrip ten tijde van Plato en Aristoteles gebruikt werd, wijkt grotendeels af van wat tegenwoordig als politiek te boek staat. In Plato's beroemde werk *Politeia* (De Republiek) wordt de term bijvoorbeeld gebruikt om een rechtvaardige samenleving aan te duiden en heeft politiek meer betrekking op burgerschap. Daarnaast bestond er in de Atheense stadsstaat geen verschil tussen de begrippen ‘samenleving’ en ‘politiek’, dit waren namelijk een en dezelfde. Plato's ideeën over ethiek stonden dan ook in het verlengde van zijn politieke theorie. Vanuit het klassieke Griekenland transformeerde de term uiteindelijk tot het begrip politiek zoals wij die nu kennen. Of zoals wij die niet kennen? Want nog steeds rest de complexe vraag: wat is politiek?

Paul Kaufman
Redactielid *Idee*

werd onder andere geïnitieerd door de Amerikaanse socioloog C. Wright Mills. Dichter bij huis vindt ook D66 haar oorsprong in deze vernieuwingsbeweging.

Complexiteit en macht

Hoe ziet dit protest tegen concentratie van macht en machtsmisbruik eruit? De essentie is het waarborgen van de complexiteit van de samenleving. C. Wright Mills beargumenteerde dat de ‘macht-selite’, diegenen die de topposities in een samenleving innemen, de complexiteit van de werkelijkheid vaak reduceert, zodat deze beheersbaar wordt. Machthebbers hebben er belang bij een situatie te definiëren in termen van paradigma's, modellen, methodes die een orde bekrachtigen en gesloten houden. Het maatschappelijk middenveld kan en moet deze ‘voorgegeven orde’ in twijfel trekken. Om met Foucault te spreken, betekent dit het onttrekken aan *discursieve* heerschappij. Vrijheid, of bevrijding, impliceert dat de complexiteit van de samenleving, bovenal de tegenstrijdigheid van verschillende perspectieven, wordt omarmd.

Deze omarming van alternatieve perspectieven staat of valt bij *reflexiviteit*. Reflexiviteit betekent dat ieder perspectief op de werkelijkheid – een paradigma – kritisch wordt bekeken in het licht van Europese waarden zoals vrijheid, democratie en rechtvaardigheid. Een heersend paradigma is nimmer machtsvrij of ‘neutraal’ (Ossewaarde, 2013a). Veronderstellingen, voorkeuren, belangen, inzichten, methoden, procedures, technieken en legitimeringen moeten worden geduid in het licht van de specifieke wereld van belangen waarin de makers van het paradigma opereren. Deze reflexiviteit is de taak van het maatschappelijk middenveld.

Kritiek op ideologie

De reflexiviteit van het maatschappelijk middenveld komt in de eerste plaats tot uitdrukking in de kritiek op ideologie (Ossewaarde, 2013b). Een ideologie reduceert de complexiteit van de werkelijkheid en biedt voorgegeven, gestandaardiseerde en gesloten antwoorden. Zij vestigt een dominant paradigma waarmee de wereld inzichtelijk en beheersbaar wordt, zodat de wereld valt te organiseren, in overeenstemming met het do-

minante paradigma. C. Wright Mills leverde een radicale kritiek op de dominante ideologieën van zijn tijd: het socialisme en het liberalisme. Aan de ene kant bestreed hij het socialistische paradigma van de strijd der klassen. Aan de andere kant bestreed hij het liberale paradigma van individuele autonomie en emancipatie. In zijn ogen was het liberalisme de ideologie van de verzorgingsstaat. Dit bureaucratisch machtscomplex fungeerde bovenal om het liberale paradigma te bekrachtigen en alternatieve paradigma's op een zijspoor te zetten. Hiermee waren dan met name de belangen van de machtselite gewaarborgd, die haar topposities vooral in publieke bureaucratieën vond.

In de afgelopen vier decennia is het neoliberale paradigma van marktvorming, consumentisme en eigen risico dominant geweest. Het neoliberalisme is de ideologie van de meer recente macht-selite, die topposities in diverse sectoren bekleedt. Het maatschappelijk middenveld is nauwelijks bij machte geweest zich tegen het neoliberalisme te verzetten. De media, oorspronkelijk een democratische waakhond, zijn verworpen tot een commercieel mediabedrijf, losgezongen van democratische waarden. De universiteit, oorspronkelijk een academische gemeenschap, is verworpen tot een kennisbedrijf, los van academische waarden. Politieke partijen van rechts naar links hebben dit gestimuleerd. Het maatschappelijk middenveld komt hiermee niet meer tot de ontwikkeling van gedeelde waarden die noodzakelijk zijn voor een florerende democratische samenleving.

Technologische orde

De reflexiviteit van het maatschappelijk middenveld komt in de tweede plaats tot uitdrukking in de kritiek op de technologische orde. Dat wil zeggen, het maatschappelijk middenveld verliest haar vitaliteit door wat de veelgeprezen Franse socioloog Jacques Ellul ‘de dominantie van technologie’ noemde. Hiervan is sprake als het maatschappelijk middenveld niet in staat is om vanuit haar gedeelde waarden richting en oriëntatie te geven aan het technologisch proces. Het middenveld is dan niet langer de meester maar de slaaf van de technologie. Identiteiten worden niet gevormd op basis van (gedeelde)

waarden, maar weerspiegelen een geesteloze technologische orde.

In deze technologische orde is er geen plaats voor reflexiviteit. Het maatschappelijk middenveld is nauwelijks bij machte geweest zich tegen de technologische dominantie te verzetten, en wordt zelf gedomineerd door technische procedures. Zowel de media als de academie zijn getechnologiseerd. Zij zijn verworpen tot een subject van de technologische orde. Technologie is haar uitingsvorm, losgezongen van Europese waarden.

Waarderelevante kritiek

Ideologie en technologie zijn instrumenten waarmee de complexe werkelijkheid wordt vereenvoudigd. Ze ‘sluiten’ een systeem en genereren geen nieuwe ideeën of kritiek. Hoe dominanter de rol van ideologie en technologie, hoe kleiner de vrije ruimte voor het maatschappelijk middenveld om over gedeelde Europese waarden te discussiëren. Als gevolg hiervan is het lastiger voor burgers om een betekenisvolle eigen identiteit te vormen. Dit vraagt immers om waardenrelevante kritiek op de neoliberale dominantie, omdat deze ideologie per definitie alle identiteiten plaatst binnen de procedurele en ondemocratische wereld van markt en bureaucratie. En het vraagt om waardenrelevante kritiek op de technologische orde omdat in deze orde identiteiten afhankelijk worden gemaakt van technologie. Het is het maatschappelijk middenveld dat dient te strijden om dit reflexieve vormingsproces mogelijk te maken.

Ringo Ossewaarde is als universitair hoofddocent sociologie verbonden aan de Faculteit Management en Bestuur van de Universiteit Twente.

Literatuur

- Ossewaarde, M. (2013a). *Theorizing European Societies*. London: Palgrave Macmillan (te verschijnen).
- Ossewaarde, M. (2013b). ‘The Crowd in the Occupy Movement’, *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* 14 (1).